

GLOBALNO RIZIČNO DRUŠTVO I ZDRAVLJE

GLOBAL RISK SOCIETY AND HEALTH

Apstrakt: *Od sedemdesetih godina prošlog stoljeća se počela upotrebljavati riječ globalizacija; riječ, odnosno pojam održivi razvoj od kraja devedesetih godina prošlog stoljeća, a riječ i pojam rizično i globalno rizično društvo nešto kasnije. Dakle, ovi pojmovi su noviji pojmovi u sociologiji koji su veoma brzo postali naučne paradigme i analitičke kategorije.*

A, to je zato što živimo u jednom, veoma ubrzanom globalizovanom svijetu, u kojem dolazi do velikih promjena koje mijenjaju sva područja društvenog i individualnog života u tom opsegu i mjeri da se može reći da je savremeno globalno društvo u stvari globalno rizično društvo, odnosno društvo globalnih rizika i neodrživog razvoja koji dovode u pitanje i zdravlje.

Ključne riječi: *globalizacija, rizici, globalno rizično društvo, zdravlje, bolesti*

Summary: *In the 1970s the word globalisation came into use; the word or term sustainable development in the 1990s, while the word and term risk and global risk society began to be used somewhat later. Therefore, these terms are newer terms in sociology, which have very rapidly become science paradigms and analytic categories.*

This has happened because we live in a very rapid globalised world, in which large changes influence all areas of social and individual life to the extent which allows us to say that the contemporary global society in fact represents a global risk society, that is, a society of global risk and unsustainable development, which jeopardise health among other things.

Key words: *globalisation, risks, global risk society, health, illness*

Uvod

Globalizacijski procesi su toliko snažni da, sa većom ili manjom moći i intenzitetom, utiču na sva društva, sve države i pojedince bez obzira gdje oni živjeli, da li u bogatim ili krajnje siromašnim društvima. Ovi procesi dovode do velikih

* mr sociologije i diplomirana pravница iz Baње Луке

promjena u svakodnevnom životu, na lokalnom ili globalnom nivou. Globalizacija mijenja svijet, ali i naš život, kao i naše pojmove i predstave o svijetu. Zahvaljujući globalizaciji i rizičnom, odnosno globalnom rizičnom društvu koje ona stvara, mi smo danas svjesniji problema koje ona nosi pa, prema tome, i onih problema koji se odnose na ekologiju zdravlja.

Od vremena agrarne revolucije pa do industrijske revolucije svijet rizika se jako proširio. S obziroma da čovjek živi i u društvu i u prirodi, jasno je da se on od uvijek suočavao sa nekim, manje ili više snažnim, rizicima i opasnostima. Suočavao se i još suočava sa spoljašnjim rizicima (poplave, zemljotresi, suše, vjetrovi, glad) koji nisu nastajali kao rezultat čovjekovog djelovanja. Ali, danas se sve više suočava sa proizvedenim rizicima koji nastaju kao posljedica čovjekovih moći, znanja i tehnologije kojima utiče na prirodu. Sve više do izražaja dolaze proizvedeni rizici kao rizici koji nastaju kao posljedica čovjekove intervencije u svijet prirode i biodiverziteta, a koji i ugrožavaju ljudsko zdravlje.

Ekološki rizici i zdravlje

Najprije je evropska, a zatim i ostala društva, snažno zahvatio proces globalizacije. Već nakon njenog „prvog talasa“ rađanja modernog evropskog društva, „drugi veliki talas“, iniciran industrijskom revolucijom i kolonijalnim ekspanzionizmom, označiće burni razvoj globalizacije i trajaće od 1850. do Prvog svjetskog rata.

Prvi i Drugi svjetski rat, kao i Hladni rat nakon njega, prekinuće ovaj proces a slom blokovske podjele svijeta i socijalizma, ostvariće trijumf Zapada kao trijumf Zapadne ideje globalizacije, i uključiti svjetsko stanovništvo u globalni poredak i eru veoma ubrzane globalizacije. Upravo zato fenomen globalizacije sve više postaje stvar interdisciplinarnog teorijskog diskursa pa, prema tome, i onog sociološkog.

Kada je u pitanju fenomen globalizacije i stvaranja „globalnog društva“ *sociologija* se, prema nekim mišljenjima, nalazi u jednoj paradoksalnoj situaciji. Iako društvo, koje se sve više razvija, postaje globalno i svjetsko, ipak je „sociološka prizma“ još uvijek „lokalistička“ u smislu da je njen misaoni okvir pojedino društvo a ne i to globalno i svjetsko društvo. Sociologija još nije izašla iz „teritorijalne klopke“ jer je *i* nastala *i* razvijala se tako što se predmet njenog teorijskog diskursa odnosio na zapadnu civilizaciju, moderno industrijsko društvo i nacionalnu državu (pojedinačnu državu). Međutim, sva ta tri elementa „čine danas samo jednu stranu novog svijeta“ koji je drugačiji od onog ranijeg. On se odnosi na jednu dimenziju „novog svijeta“ kojeg odlikuje „sudar civilizacija – moderno industrijsko društvo – uspon nadnacionalnih sila“. Sada razlika između ta dva tipa društva ne obuhvata samo epohe, nego i odnose društvo – ličnost – identitet. U ovom novom svijetu i novoj eri je **globalno** isprepletено i umreženo sa **lokalnim** tako da to sada predstavlja „nov ključ za razumevanje društvenih zbivanja.“¹

¹ M. Pečujlić, *Globalizacija: dva lika sveta*, „Gutenbergova Galaksija“, Beograd, 2002, str. 17, 7.

U skladu sa onom Makluanovom (Marshall MacLuhan) da je svijet „globalno selo“, Robertson (Roland Robertson) ističe da se kao ideja, globalizacija *odnosi* „na smanjivanje svijeta, ali i na jačanje svijesti o svijetu kao cjelini.“²

Robertson je u pravu jer je donedavno sve nekako bilo daleko, dok danas to već nije tako. Ako je nekadašnjim moreplovcima trebalo nekoliko mjeseci da dođu do Indije, Afrike ili Australije, danas je za tu istu razdaljinu neophodno nekoliko sati avionskog leta. A, to i jeste posljedica razvoja procesa globalizacije ali, naravno, ne i jedina.

Razloge pojave intenzivnih procesa globalizacije svakako treba tražiti u kraju „hladnog rata“, kao i globalnom razvoju tržišta i međunarodne podjele rada, te modernih sredstava informisanja i komunikacija. A, sve su to procesi koji se odvijaju u okviru kapitalističkog načina proizvodnje i kapitalizma, kako onog liberalnog, tako i neoliberalnog kapitalizma, a koji povećavaju životne rizike u rizičnom društvu ugrožavajući i zdravlje ljudi, životinja i biodiverziteta u cjelini.

Pod pojmom *rizičnog društva* Ulrich Bek (Ulrich Beck) ne podrazumijeva industrijsko društvo, već društvo na višem nivou modernosti u kojem „proizvodnja *dobara* sistematski prati društvena proizvodnja *rizika*.“ Ekološka kriza i ekološki problemi su *društveni* problemi, odnosno problemi ljudi, njihove kulture i načina života, kao i njihovog odnosa prema prirodi. „Na kraju XX veka priroda *je* društvo, a društvo je (takođe) *‘priroda’*. Onaj ko danas još govori o prirodi kao ne-društvu, govori o kategorijama nekog drugog veka, koje više ne dotiču našu stvarnost.“³

Postoje *dvije vrste rizika*, napominje Entoni Gidens (Anthony Giddens): spoljašnji i proizvedeni rizici. *Spoljašnji rizici* dolaze izvana, tradicije ili prirode, a *proizvedeni rizici* nastaju pod uticajem djelovanja „našeg rastućeg znanja o svijetu“, pod uticajem čovjekove prakse, naučnih znanja, moći i tehnologije djelovanja na prirodu. Na ove rizike sve više utiču moćni globalizacijski procesi. U tradicionalnim kulturama, pa i u industrijskom društvu do danas, ljudi su brinuli o spoljašnjim ili prirodnim rizicima, kao što su rizici od nerodne godine, poplava, gladi, kuge i drugih bolesti. Od nedavno smo zabrinuti ne toliko što priroda može da učini *nama*, već šta radimo i šta smo uradili *njoj*. Tako je i došlo do prelaza sa dominacije spoljašnjeg rizika na dominaciju proizvedenog rizika. Rizici se javljaju kao posljedica postojanja i razvoja naučne, tehnološke i ekonomske racionalnosti koja stvara ekološke probleme koji postaju veoma rizični. U ovom društvu nema sigurnosti i bezbjednosti, već samo veliki rizici kojih sve više postajemo svjesni i čijih se posljedica bojimo. „Osećanja ontološke sigurnosti i egzistencijalne anksioznosti postojaće zajedno, u ambivalentnom odnosu.“ Rizik je „naizgled jednostavan pojam“, ali to, ipak, nije tako, jer on „otkriva neke od najtemeljnijih osobina sveta u kojem danas živimo.“ Ono što je karakteristično za proizvedeni rizik jeste to da on nije samo karakteristika prirode, već da „prodire i u druge oblasti života.“ Kao primjer se mogu uzeti brak

² R. Robertson, *Globalizacija kao problem*, u: *Globalizacija* (Priredio: A. Milardović), „Pan liber“, Osijek-Zagreb-Split, 1999, str. 35.

³ U. Bek, *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2001, str. 31, 118.

i porodica koji su se u svim društvima, a u razvijenim posebno, izmijenili i gdje je rizik sastavna komponenta ovih socijalnih grupa. „Pre dve ili tri generacije, ljudi su tačno znali šta rade kad su se venčavali. Brak, u velikoj meri čvrsto uobličena tradicijom i običajima, bio je srodan prirodnom stanju, što, razume se, i dalje važi u mnogim zemljama. Međutim, tamo gde su tradicionalni načini postupanja u krizi, kad se ljudi venčavaju ili stupaju u veze, u izvesnom smislu, koji predstavlja važan aspekt cele stvari, oni ne znaju šta rade, jer su se institucije braka i porodice veoma mnogo izmenile. Sada ljudi počinju od nule, poput pionira na Divljem Zapadu. Bili oni toga svesni ili ne, u takvim situacijama je neizbežno da sve više počnu da misle o riziku. Moraju se suočiti sa sopstvenom budućnošću koja je mnogo otvorenija nego u prošlosti, sa svim mogućnostima i opasnostima koje to nosi.“⁴

Sve intenzivniji industrijski i tehnološki razvoj ima za posledicu čovjekovu intervenciju u prirodu, što dovodi do ugrožavanja i uništavanja prirodne okoline i životne sredine, kao i do povećanja životnih rizika i ugrožavanja zdravlja.

U ekološkom pogledu je neoliberalna ekonomija dovela do degradacije prirode, uništavanja resursa, velikih ekoloških problema i ekološke krize čije otklanjanje zahtijeva ne samo lokalno, nego i globalno djelovanje.

Od perioda industrijalizacije pa do savremene globalizacije, stvoren je čitav niz ekoloških problema i ekoloških rizika koji utiču na pogoršanje *zdravlja i kvaliteta života* ljudi, a i dovode u pitanje sam život na Planeti. Kao transnacionalni problemi su i ekološki problemi, kao što se jedan od njih odnosi na *globalno zagrijavanje*, koji takođe pogađaju sva društva i države, a njegovo „rješavanje“ je „uglavnom izvan kontrole vlasti tradicionalnih nacionalnih država.“⁵

Jedan od najvećih zagađivača i razarača prirodne sredine su multinacionalne, transnacionalne korporacije. One prihvataju neoliberalne ideje i razvijaju svoj sopstveni biznis a, suprostavljajući se državnoj regulaciji i labaveći ekološke propise, agresivno se odnose prema prirodnoj okolini. Ogromne i moćne multinacionalne korporacije prenose kapital na prostore siromašnih zemalja kako bi došle do njihovih jeftinih resursa i radne snage, i pri tom ne poštuju pravne propise, „krše“ ili onemogućavaju donošenje *ekoloških propisa* koji bi ograničili njihovo intenzivno iskorištavanje i razaranje prirode. To čine na različite načine (lobiranjem, doniranjem političkih partija i političkih elita, medijskim kampanjama) okrećući političke sisteme „i veliki dio javnog mišljenja protiv propisa, pa je sposobnost zakona da zaštiti ljude i okoliš od šteta što ih nanose korporacije sve manja i manja.“⁶

Globalizovanjem ekonomije, tehnologije i kulture, globalizuju se i ekološke i zdravstvene posljedice. Kada govore o globalizaciji, teoretičari najčešće ističu nekoliko njenih dimenzija ili područja i, obično, ne ističu medicinsko područje ili medicinsku dimenziju, odnosno područje ljudskog *zdravlja*.

⁴ E. Gidens, *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, „Stubovi kulture“, Beograd, 2005, str. 52-53, 47, 49; 53-54; E. Gidens, *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, str. 134.

⁵ P. Kenedi, *Priprema za dvadeset prvi vek*, „Službeni list SRJ“, Beograd, 1997, str. 150.

⁶ J. Bakan, *Korporacija: patološka težnja za profitom i moći*, „Mirakul“, Zagreb, 2006, str. 111.

Zagađenjem prirodne okoline se ugrožava zdravlje ljudi i pogoršava kvalitet života. Ova konstatacija je sasvim tačna, ali i jasna. Globalizacijski procesi su omogućili mnogim multinacionalnim kompanijama da prenesu svoje tehnologije i procese proizvodnje u zemlje Trećeg svijeta gdje ekološki i bezbjednosni zakoni gotovo da i ne postoje. Mnoge od njih na tržištima Trećeg svijeta prodaju proizvode koji su niskog i lošeg kvaliteta pa i toksični, i zato zabranjeni da se prodaju na tržištima razvijenih zemalja. Ali, ne samo što se na tržištima siromašnih zemalja prodaju ne kvalitetni, kontaminirani i toksični proizvodi, na njima su prisutne i veoma toksične tehnologije koje su veoma rizične za zdravlje ljudi, materijalna dobra i prirodnu okolinu. Ne samo tragedija u Bopalu i Černobilu, nego i druge tragedije, pokazuju da mnoga industrijska postrojenja ne zadovoljavaju bezbjednosne standarde. Ali, i mnogi proizvodi – kao što su hrana, lijekovi, pesticidi – ne zadovoljavaju te iste bezbjednosne zahtjeve. Čak i oni koji su zabranjeni da se upotrebljavaju u razvijenim zemljama, prodaju se na tržištima nerazvijenih i siromašnih zemalja. „Posledice po zdravlje naroda Trećeg sveta su užasne. Na primer, procenjuje se da četrdeset hiljada ljudi godišnje u Trećem svetu umre od trovanja pesticidima. Dalje, milioni beba umrli su od neuhranjenosti ili od bolesti izazvanih razblaženom ili zagađenom hranom za bebe koju guraju multinacionalne kompanije, ubeđujući majke da prestanu sa dojenjem uz obrazloženje da je hrana za odojčad bolja.“⁷

Svuda u svijetu medicinske statistike pokazuju da se zdravstveno stanje osoba pogoršava i da se sa povećanjem ekonomskog i životnog standarda, ne mora povećati i njihovo zdravstveno stanje. „Ako je zdravlje čoveka rezultat dinamičkog procesa koji se odvija u našem organizmu, umu, duši, telu, jedna pilula ne može biti dovoljna za ozdravljenje. Sve manje smo u stanju da kontrolišemo svoju sudbinu i stil života kojim dominira tenzija i odsustvo radosti. Koji su simptomi našeg nezdravog stanja? Hronični umor, nesanica, gotovo đavolska potreba da stalno nešto novo posjedujemo, želja da kontrolišemo svaku situaciju. Vremenom opada odbrambeni sistem organizma. Stres je sve veći, a radosti je sve manje zbog stalne brige šta će biti sutra... Da probudimo strpljivost, ljubaznost, poniznost i prijateljska osećanja prema drugima. To su principi kojima se postiže dobro raspoloženje, a samim tim i psihičko zdravlje.“⁸

Proizvedeni rizici po ljudsko zdravlje predstavljaju veliki problem. Tako su, na primjer, u medijima i medijskim kampanjama za zaštitu zdravlja slate poruke da se ljudi ne izlažu opasnim ultravioletnim sunčevim zracima te da, u cilju zaštite, koriste losione. Takođe, treba pomenuti i primjere proizvedenih rizika, onih koji su upravo povezani sa hranom. Korišćenje pesticida i herbicida, hormona i antibiotika u modernoj poljoprivrednoj proizvodnji hrane može da ima štetan uticaj na zdravlje životinja i ljudi. Zato je polemika o genetski modifikovanoj hrani i „bolest ludih krava“ uznemirila javnost jer se shvatilo da upotreba govedine u ljudskoj ishrani pred-

⁷ M. Kor, *Globalna privreda i Treći svet*, u: *Globalizacija – argumenti protiv*, (Prir. Dž. Mander i E. Goldsmit), „CLIO“, Beograd, 2003, str. 66.

⁸ P. Đukić, M. Pavlovski, *Ekologija i društvo*, „Eko centar“, Beograd, 1999, str. 20.

stavlja rizik po zdravlje ljudi. Ali, još nije sasvim sigurno koje sve rizike upotreba hrane u ljudskoj ishrani sobom nosi. „Sama količina nepoznatih faktora komplikuje taj zadatak i čini preciznu analizu rizika veoma zahtevnim problemom.“⁹

Pored pojave starih, javljaju se i **nova oboljenja** i **nove bolesti** koje dobijaju formu pandemije (gr. *pan demos* – sav narod). Kao disciplina, *holistička epidemiologija* proučava genetiku mikroorganizama, ljudsku genetiku, toksikologiju, globalnu ekologiju, promjene u okruženju i ljudsko ponašanje, ukazujući ne samo na epidemiološku prošlost i sadašnjost, već i na njenu budućnost jer se zaraze i pandemije „pojavljuju kao rastuće i ozbiljne pretnje za budućnost.“¹⁰

U srednjovjekovnoj Evropi je kuga odnosila i do trećine stanovništva u gradovima u kojima su se zbog veoma nehygijskih prilika često pojavljivala. U epidemiji 1347. godine u Evropi od kuge je umrlo 25 miliona ljudi, a u Aziji, bez Kine 24 miliona. Brojne živote je odnosila tuberkuloza, kolera, velike boginje, kao i druge zarazne bolesti. Očekivanja da će zauvijek nestati “stare” bolesti, a da će se čovječanstvo efikasno suprostaviti novim bolestima, nije se obistinilo. Pored ponovnog pojavljivanja “starih” bolesti, pojavljuju se i “nove”: kardiovaskularna oboljenja, infarkt, dijabetes, maligna oboljenja, sida, itd. Naravno, mnoga oboljenja nisu samo posljedica individualne epidemiološke slike, nego su proizvod globalnih uslova u kojima savremeni čovjek živi - zagađenjenog vazduha, zemljišta, vode, biljaka, životnih namirnica, stresa, buke i vibracija, itd.

Podaci Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) pokazuju da se u siromašnim zemljama pojavljuje 90% od ukupnog broja svih oboljenja u svijetu, da u 1998. godini 968 miliona ljudi nije imalo vodu za piće, 2,4 milijarde ni osnovnu zdravstvenu njegu, da je u 2000. godini 34 miliona osoba (24,5 miliona iz podsaharskog područja) bilo zaraženo virusom HIV, da je 1998. godine umrlo od izlječivih bolesti 12 miliona djece mlađih od pet godina, da veliki broj siromašnih boluje od malarije, tuberkuloze, dijareje. U 1998. godini je svega 1% svjetskog budžeta za medicinska i farmaceutska istraživanja (oko 100 miliona dolara) bilo uloženo u borbi protiv malarije, a ogromnih 26,4 milijarde dolara su multinacionalne farmaceutske kompanije investirale u istraživanja „bolesti bogatih zemalja“ (raka, kardiovaskularnih oboljenja, poremećaja metabolizma, nervnih i endokrinih oboljenja). Ove činjenice ne iznenađuju jer su zemlje Latinske Amerike u svjetskoj farmaceutskoj trgovini učestvovala sa 4%, a zemlje Afrike sa 1%, dok je u periodu od 1975. do 1997. godine svega 1% novih lijekova bilo namijenjeno za liječenje tropskih oboljenja koje zahvataju zemlje Trećeg svijeta.¹¹

Sa etičkog, filozofskog i sociološkog stajališta se nameće pitanje *smisla* globalizacije i njenih destruktivnih procesa. Maksimalizacija profita i neprestalno premještanje kapitala i proizvodnje dovode do razaranja prirodne okoline kao izvorišta

⁹ E. Gidens, *Sociologija*, „Ekonomski fakultet“, Beograd, 2005, str. 72-73.

¹⁰ E. D. Kilburn, *Zaraze i pandemije: prošle, sadašnje i buduće*, u: *Rizici globalnih katastrofa*, (Prir. N. Bostrom, M. M. Ćirković), „Heliks“, Smederevo, 2011, str. 274, 289.

¹¹ B. De Soza Santos, *Procesi globalizacije*, „Reč“, br. 68, 14. decembra 2002, str. 14-15.

zdravlja i života. Osim toga, ekstremne socijalne nejednakosti, koje se pojavljuju kao posljedica razvoja neoliberalnog kapitalizma, na globalnom nivou povećavaju siromaštvo i bijedu, ugrožavaju ljudskih prava na zdravu prirodnu sredinu, i time doprinose ugrožavanju zdravlja ogromnog dijela stanovništva Planete.

Mi poboljšavamo *kvalitet života* tako što ga, zagađivanjem prirode, pogoršavamo. Koliko je pad *zdravlja* i povećanje bolesti posljedica pada prirodnih sposobnosti i otpornosti novih generacija?

Mladi su nekako sve manje otporni a, za to razloge treba tražiti u zagađanju prirode, brzom i genetski modifikovanoj hrani, sedativnom načinu života, biotehno-
loškim manipulacijama, itd. Jer, desetine hiljada novih transgeničkih virusa, bakterija, biljaka i životinja bi moglo biti oslobođeno u ekosisteme što bi moglo dovesti do, kako Rifkin (Jeremy Riffkin) kaže, „genetskog onečišćenja širom svijeta“, a time i do pogoršanja zdravlja ljudi. „U godinama koje su pred nama agrokemijske i biotehno-
loške kompanije planiraju u konvencionalne prehrambene kulture i životinje unijeti stotine, čak i tisuće gena iz bakterija, virusa, gljivica i nejestivih biljaka i životinja – uključujući ljudska bića – te stvoriti vrlo realnu mogućnost izazivanja alergenskih reakcija o kojima se malo zna i koje ne znamo liječiti. Neke od tih alergija mogle bi biti ozbiljne i čak opasne po život.“¹²

Zaključak

Globalizacija je totalizujući fenomen jer utiče na globalno preoblikovanje svijeta u svim njegovim dimenzijama. Teško je sa preciznom sigurnošću reći koje su to temeljne promjene koje je sobom donijela globalizacija. Pa, ipak, one najbitnije se odnose na snažne promjene u ekonomiji, politici, vojno-militarističkoj organizaciji društava, kulturi, načinu života, ekologiji, zdravlju.

Prosvjetiteljstvo je isticalo svoj zahtjev za globalizacijom *racionalnosti* i *nauke*. Veber je pod pojmom *racionalizacije* podrazumijevao ne samo proces širenja zapadne kulture, nego i proces razvoja modernih društava koji, na temelju kapitalističkih društvenih odnosa i birokratskih državnih i društvenih institucija, potvrđuju racionalnost praktičkog djelovanja. Naravno, racionalnost je neophodna kada je u pitanju i rješavanje ekoloških problema i problema ekologija zdravlja, koji su i nastali sa razvojem moderne racionalizacije.

Globalizacija je moćan i višedimenzionalan savremeni proces koji zahvata sva područja individualnog i društvenog života. Iako je loša za prirodnu okolinu, za povećanje nejednakosti, razvijanje korporacijskih interesa i slabljenje kulturnih raznolikosti ipak globalizacija to ne mora biti. No, ona još uvijek nije pravedna i zato je treba reformisati. Na mjesto nehumane i hegemonističke globalizacije treba izgraditi humanu globalizaciju. U njoj bi i problem zdravlja i bolesti bio drugačije određen.

¹² J. Rifkin, *Biotehnoško stoljeće: trgovina genima u osvjetlo novog svijeta*, „Naklada Jesenski i Turk“, Zagreb, 1999, str. 135.

Literatura

- Bakan J., *Korporacija: patološka težnja za profitom i moći*, „Mirakul“, Zagreb, 2006.
- Bek U., *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2001.
- Đukić P., Pavlovski M., *Ekologija i društvo*, „Eko centar“, Beograd, 1999.
- Gidens E., *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, „Stubovi kulture“, Beograd, 2005.
- Gidens E., *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998.
- Gidens E., *Sociologija*, „Ekonomski fakultet“, Beograd, 2005.
- Globalizacija – argumenti protiv*, (Prir. Dž. Mander i E. Goldsmit), „CLIO“, Beograd, 2003.
- Globalizacija* (Priredio: A. Milardović), „Pan liber“, Osijek-Zagreb-Split, 1999.
- Kenedi P., *Priprema za dvadeset prvi vek*, „Službeni list SRJ“, Beograd, 1997.
- Pečujlić M., *Globalizacija: dva lika sveta*, „Gutenbergova Galaksija“, Beograd, 2002.
- Riffkin J., *Biotehnološko stoljeće: trgovina genima u osvit vrlog novog svijeta*, „Naklada Jesenski i Turk“, Zagreb, 1999.
- Rizici globalnih katastrofa*, (Prir. N. Bostrom, M. M. Čirković), „Heliks“, Smederevo, 2011.
- Santos De Soza B., *Procesi globalizacije*, „Reč“, br. 68, 14. decembra 2002.